

Х. Абелс

Романтика, феноменологическа социология и качествено социално изследване*

Историята на съвременното качествено социално изследване започва от европейската романтика от началото на XIX столетие. Романтиката е била движение на интелектуалците срещу традиционализма и е разбирала себе си (най-вече в Германия) като първа крачка към новото време. Алвин Гоулднер, който в своята голяма статия „Романтическото и класическото мислене“ е разкрил дълбинните структури в социалните науки, показва че именно немската романтика е осъществила „пробив в Новото време, когато сетивният опит на субекта се противопоставя на обективисткото понятие на просвещението.“(Gouldner, 1973, S. 175).

Романтиката, също така е представила ново разбиране за реалността, съгласно на което действителността по никакъв начин не е единна, но е комплекс, съставен от множество части, всяка от които е пълна със собствен смисъл и затова има собствена ценност. Така те настояват да бъде постигана същината на нещата, колкото и банално да се възприемат те. Как могат да бъдат разбрани нещата?

За това е необходимо мислене от особен род, което би предполагало, че нещата не са такива, каквито се възприемат на пръв поглед.

Къде е връзката със социологията и, разбира се, с качествените социални изследвания?

Аз намирам три основни линии на развитие, които са тясно свързани помежду си.

Първата изхожда от романтиката и чрез В.Дилтай води към двама изтъкнати социолога от края на XIX и началото на XX век – М.Вебер и , главно, Г. Зимел, които са се занимавали със социологията като наука и са искали да разберат феномените. По-късно тази линия се влива, най-накрая, в качественото социално изследване, разработено предимно от Чикагската школа в социологията, а също така от Джордж Х.Мид.

С духа на романтиката се захранва и втората линия на дискусията, определяна от феноменологията на Е.Хусерл. В социологията това ярко показва Алфред Шюц, който след своята емиграция в САЩ обогатява социологическата дискусия с нови ползотворни идеи. Корените на тази дискусия са в спора за ролята на хуманитарните науки,

Той е подет от Дилтай и с времето се задълбочава, тъй като в него се изясняват мисловните процеси, чрез които ние сами подреждаме света. Смисълът, към когото е ориентирал социологията си М.Вебер, се разбира у Шюц като конструкция, и това поражда свършено нов поглед върху социологическите феномени. Тук няма действителност, а само множество индивидуални конструкции на реалността. Освен това П.Бъргър и Т.Лукман направиха извод, че реалността винаги се явява скица, върху която индивидите постоянно работят, но правят това с помощта на средствата, предлагани за тази цел от обществото. Ето защо те говорят, за „обществена конструкция на реалността“ (Berger u. Luckmann, 1966). Тази линия на феноменологическата социология включва последните работи от средите на символическия интеракционизъм. Най-важни представители на тази социология несъмнено са Ъ.Хофман и А Строс

В рамките на феноменологичния подход през 60-те години в САЩ се появява нова форма на емпирическо изследване – етнометодологията на Х.Гарфинкел. Върху нея ще се спра специално, тъй като тя въпреки малкото си прилагане в емпиричното социално изследване използва експеримента, за да покаже колко е тънък ледът, по който ние се движим в «нормалното» всекидневие. Етнометодологията заслужава внимание при разглеждането на теорията на качествено социално изследване, т.к. тук се обсъжда имплицитното предположение за близостта между този род социология и всекидневния опит. Иначе казано става дума за социологията, която има шанс да бъде разбрана дори и от несоциолози. Това в равна степен се отнася и до Гофман, на когото за съжаление няма да мога да отделя подобаващо внимание. Въпреки, че той никога не е правил теория на качествено социално изследване, той е показал шедьовър на най-доброто социологическо наблюдение!

1. Романтическото мислене

Качественото социално изследване се основава върху мисловна традиция, която за да бъде разграничена от така нареченото «класическо мислене» Гоулднер определя като романтическо. Благодарение на романтиката възниква новият исторически интерес, насочен към изучаване на контекста на Новото време. В качеството си на интелектуално движение романтиката е дете на Просвещението, доколкото е заставала зад разрушаване на традиционните ценности и е виждала необходимост да внесе в Просвещението нов смисъл. Това е ставало в две посоки. Едната продължава романтическия стремеж действителността да бъде разбрана като продължаващ процес, в който феномените се разглеждат не толкова като неща, но неща, пълни със собствен смисъл, въпреки отвореността си от всички страни към реалността. Ето защо Георг Лукач с право определя романтиката като отказ от овеществяването (Lukacs, 1923).

Другата посока изхожда от строгото изискване на Просвещението да обслужва разума на индивида. Това отвежда романтиката до особена ирония да разглежда нещата в различни перспективи и по този начин едно нещо да бъде представено такова, каквото то би било като свършено друго. Това също е отказ от овеществяване. Романтическият начин на мисленето създава основата за диалектиката на Хегел и, най-важното, на Маркс. Разсъждение от подобен род естествено е било свързано с представата, че светът принадлежи на човека.

Тогава отново е разцъфнало старото изкуство, херменевтиката. Чрез художествената интерпретация романтиците са искали да разберат културните свидетелства. Особено интересна в тази връзка е била хипотезата, издигната от Шлегел, че с помощта на критичната интерпретация на творбата може да бъде извлечено повече, отколкото иска самият негов автор,. По този начин е била утвърдена мисълта, че феноменът крие дълбинен пласт, който възможно не се осъзнава от самия творец. Тази идея «да разберем автора по-добре от него самия» била точно обозначена в края на XIX век от Дилтай като „последна цел на херменевтичния опит” (Dilthey, 1900, S. 331). На фона на удивителните постижения на естествените науки Дилтай е скицирал теория на хуманитарните науки, чийто основен метод и ползотворния резултат от него е разбирането.

От определението, че никакъв феномен, никакво общество и никакъв индивид нямат превъзходство над другите и от желанието да бъде постигната основа на

феномените като при това да открие алтернатива на нормалността, в романтиката е възникнал интерес към спецификата на народите от Далечния Изток и към особените групи и хора в своята собствена страна. Романтиците открили същински бум на събирането на най-различни културни документи. Като събирали, например, приказки и песни, те усвоявали първичните културни извори. В Германия това са били братя Якоб и Вилхелм Грим, които са успели да съберат и да преразкажат народните приказки. Появил се е интересът към другите народи, а техните особености били възприети като самостоятелни качества и алтернатива на собствената нормалност. Романтиците забелязали детайлите на малкия и «обикновен» живот, за тях не е имало нищо неважно, нищо, което не би могло да бъде оценявано, всичко им било интересно, но преди всичко, те са се любували на особеното (ярък пример за това е гротеската). Гоулднер справедливо твърди, че романтическият плурализъм довел до „демократизация на понятието за данни”: всеки предмет е свят в себе си (Gouldner, 1973, S. 197).

От това предположение възниква специфичното мислене, което намира израз в социологията от края на XIX век и до ден днешен определя немския принос в качествено социално изследване. Различията в питането и целите може да бъде формулирано по следния начин: в противоположност на „класическата” социология, която подчертава „всеобщата приложимост на господстващия мащаб, нормите, ценностите или функционалните изисквания на обществото”, „романтическата” социология отбелязва „относителността, уникалността или исторически обвързания характер на мащаба или потребностите на всяка група или общество” (Gouldner, 1973, S. 206). Докато социологията («класическата»-Д.В.) вижда света като подчиняващ се вътре в себе си на разумните закономерности и затова констатира нормалността на индивидуалното като резултат от действителността на общите структури, романтическата социология изхожда от непосредствено възприемаемото външно явление, подчертава индивидуалното в неговата особеност и отбелязва неговата равностойност и най-накрая реконструира своята специфична действителност от зададения анализ на отделната случка.

Класическото мислене се скланя към структурализма, романтичното – към историцизма. За класическото мислене в социологията това е преди всичко структурния функционализъм, за романтичното – феноменологическата социология, символическия интеракционизъм и етнометодология. Според теориите на класическата социология, индивидът получава своята идентичност благодарение на доброволното приемане на разумността на обществените роли. Според романтическата социология – най-вече благодарение на дистанцирането си от тях.

В центъра на класическата социология стои редът и устойчивите структури, в центъра на романтическата социология – единичността и процесът. Ето защо класическата социология се стреми да обясни, а романтическата – да разбере. Класическата социология се занимава с емпирическите изследвания с помощта на стандартизираните обективни методи и чрез дедуктивните заключения стига до знания; романтическата – открива предмета си интуитивно, с фантазията тя измисля своите въпроси и творчески установява методите. Последната диференциация се отнася до ролята на изследователя. Докато в класическото социално изследване ученият се дистанцира, третира се като външен, неутрален по отношение на предмета си, а последният се изследва съобразно с твърдите правила и стандартизираните методи, в

качествените изследвания той влиза в непосредствен контакт и се потопява в жизнения свят (ср.: Gouldner, 1973, S. 198). Той поставя въпроси, оглежда полето отвътре, но го разглежда като най-възможно от всички необикновени перспективи. Кенет Бурке назова този метод, който естествено напомня за стремежа на романтиците към гротеска, «изместване на перспективите». С това често е свързан романтическият език. Най-известният пример в това отношение дава в американското езиково пространство социологията Ъ.Хофман, а в немското – ако имаме предвид съвършено различната цел на познанието, а не конкретите социални изследвания – социологията на Никлас Луман. Способността да бъдат включвани нарастващите перспективи американският социолог Райт Милс обозначава като «социологическо въображение» (sociological imagination) (Mills, 1959, S. 41, 57; Abels, 1997). В заключение може да се каже, че романтическото мислене се стреми да разбере, докато класическото мислене се опитва да обяснява обществото в явна близост до строгостта и успеха на естествените науки. Това различие на стремежите изигра голяма роля в края на XIX столетие – преди всичко, в Германия. Дилтай е виждал целта на естествените науки в обясняване на обективните данни, а целта на хуманитарните науки – в разбиране на смисъла на културните факти. Метод на хуманитарните науки това е интерпретация и херменевтика. Дилтай е оказал огромно влияние върху М.Вебер, който е определил социологията като разбираща наука, и особено върху Г.Зимел, за когото разбирането е означавало „реконструкция”.

1.1. Вебер: разбиране, идеални типове, свобода от ценности

Както е известно Макс Вебер е определил социологията като наука, «която иска ясно да разбере социалното действие и с това да даде причинно обяснение в самото му протичане и в неговите въздействия» (Weber, 1921, I, Kap. I, § 1). На пръв поглед, това изказване точно описва романтическото мислене, но тук се забелязва и другият стремеж на съвременната социология: тя иска също така и да обяснява. Тази двойствена нагласа да разбира и да обяснява определя и качествено изследване: то може да бъде осъществено, само ако се провежда щателно. Но го прави на съвършено друго ниво в сравнение с класическата социология и с по-тънко изследователско възприемане и познаване, аналогично на изучавания всекидневен опит. Ако поради това резултатите на качествено изследване се оценяват от обществото по-ниско, то защото качествено изследване често силно пречи на всекидневния опит. В по-голямата си част такива изследвания разтърсват «съня на света», както каза веднъж Фройд за своята психоанализа. Тук следва да бъде посочена и вярата в науката, която у мнозинството от хората, дори и у социолозите, има навик да се проявява само при наличието на големи числа.

Да се върнем – в никакъв случай иронически – към краткия екскурс върху теорията на Вебер и към неговото определение на социологията като ясна наука.

Както е известно, Макс Вебер е определял социологията като наука, „ която иска ясно да разбере социалното действие и по този начин да даде причинното обяснение на неговото протичане и въздействие” (Weber, 1921, I, Kap. I, § 1). На пръв поглед това изказване точно описва романтическото мислене, но тук същото се забелязва и другия стремеж на съвременната социология: тя иска и

да обяснява. Този двойствен стремеж да разбира и да обяснява определя и качествено изследване: то може да бъде осъществено само, ако се провежда щателно. Но това се осъществява на качествено различно ниво, отколкото в класическата социология, с по-тънко изследователско възприятие и познание, аналогично на изследвания всекидневен опит.

Ако поради тази причина резултатите на качествено изследване се оценяват от обществеността по-ниско, отколкото социологическите знания, придобити с помощта на стандартизираните методи, то причината е в това, че качествено изследване силно пречи на безкритично възприемания всекидневен опит. В повечето случаи качествените изследвания разтрисат «съня на света», както някога е казал Фройд за своята психоанализа. Към това следва да се добави вярата в науката, която у мнозинство от хората, дори и у социолозите има навик да се появява само при наличие на големите числа.

Да се върнем – по никакъв начин не иронично – към краткия екскурс в теория на Вебер и към неговото определение на социологията като ясна наука. В тази социология става дума за смисъла, с който се свързва действието между индивидите. Това е въпрос, който се поставя по същия начин като и в романтичното мислене. Предполагането за значение на този смисъл изисква, естествено, разбиращия метод, но при това се поставя въпросът за това, как могат да бъдат определени критериите, съгласно с които «правилното» разбиране става вероятно. Във връзка с това Макс Вебер въвежда «идеалният тип» - инструмент, с помощта на който той предлага да се твори социологията като разбираща наука. С помощта на този конструкт се създава мост между романтичното мислене в чистата теория и конкретното социално изследване. Това става разбираемо, ако погледнем как Вебер получава идеалния тип.

Вебер точно забелязва, че идеалният тип по никакъв начин не може да бъде тълкуван като среден – той се установява с помощта на мисловен експеримент. Като абстракция на действителността се мисли моделът, който се утвърждава по такъв начин, че всички явления, за анализа на които е бил построен този модел, могат да бъдат смислено подредени в него. Вебер говори за „образи на фантазията“, които, разбира се, никога не могат да съществуват без реално съществуващи „съставни части на действителността“ (Weber, 1906, S. 275). Творението на мисълта «обединява определени отношения и процеси (...) в един непротиворечив в себе си космос на мислимите взаимовръзки. Съдържателно тази конструкция има характер на утопия, която се постига благодарение на мисловното извисяване на определени елементи на действителността» (Weber, 1904, S. 234). Идеалният тип обединява богатството от дифузни и дискретни, тук повече, там по-малко присъстващи, понякога изобщо отсъстващи отделни явления и ги съединява в единен в себе си мисловен образ». Този образ на понятийната чистота емпирически е невъзможно да се намери в реалния живот. Това е скица, теория, в която се разглежда всеки отделен случай « доколко близко или далеч стои действителността от този идеален образ» (Weber, 1904, S. 235). В съвременното качествено изследване биха казали, че по същия начин се създава структурното тълкуване.

Връзката на Вебер с романтичното мислене е очевидна и поради друга причина. Вебер изисква принципната ценностна свобода на изследването. Възможно е, той да свързва това изискване с класическото мислене. Но при това той говори, че както преди началото, така и след завършването на изследването е голяма ролята на изследвателя и на неговите преценки.

Последните на свой ред са явления на културата, в която живее изследователят. Ето защо дори и при промяна на културата и съзнателното решение на изследователя да поставя въпроса по определен начин оформя новите перспективи. Това е и причината, поради която социологията за Вебер принадлежи към науките, на които е подарена вечна младост! (Weber, 1904, S. 252)

1.2. Зимел: феномените се преодоляват по нов път

Георг Зимел също помества методите на разбирането в центъра на социологията, но издига при това една интересна теза, послужила като предизвикателство по отношение на останалите хуманитарни науки. Тази теза той е въвежда като една от централните теми на хуманитарните науки в края на XIX столетие в Берлин. Там той се формира като учен и прави първите крачки в академичната си кариера.

Разговорите за извънредния авторитет на Зимел в университета и многобройните спорове и сблъсъци около неговата персона и неговата нова наука „социология“ аз оставям извън границите на тази статия. Установено е, че Дилтай критически го е подкрепил като приятел и със своя позитивен отзив му партнира в един от частните диспути.

Зимел също принадлежи на традициите на немската романтика. Така, още в един от ранните сблъсъци с немския идеализъм той не е приема позоваването на априорността на ценностите. С примера на отношенията на радост и страдание той оспорва съществуването на абсолютна ценност и изисква в замяна на това «наблюдение на емпирическите отношения (...), от които изхожда оценката на нейните относителни ценности» (Simmel, 1887, S. 19). В тази релативизация на ценностите се състои изискването на Зимел към хуманитарните науки на неговото време. То е свързано с неговата идея за това, че човекът «в своята пълнота и във всичките свои прояви е ограничен от това, че живее във взаимодействие с другите хора» (Simmel, 1908, S. 15). Това, което тук звучи достатъчно безобидно, при първото разясняване става повод за чести нападки срещу него, тъй като той твърди – ни повече и ни по-малко – че «сумата на познанията и моралните жизнени съдържания» е резултат от взаимодействието между конкретните личности. Това взаимодействие «се съгъстява» в «тяло» и става обективно – «това е обществото» (Simmel, 1908, S. 15). Говорейки на днешния език: ценностите и нормите са продукти на човека и затова те са действителни само за конкретното време и само за конкретното пространство. Тази перспектива е имала последици. Макар Зимел и да приема социологията като хуманитарна наука, той води хуманитарните науки към «нов начин на разглеждане». Тази перспектива става метод за овладяване на феномените по нов път (Simmel, 1908, S. 15). С този нов метод той слага основите на социологията, която изследва обществото отдолу. Зимел свързва социологията с критичната перспектива на немската романтика. Неговия възглед върху обществото се характеризира с определена дистанция. Той описва нещата така, като че ли те биха могли да бъдат съвсем различни. На него принадлежи бележитото разсъждение за чужденците и техните способности да вземат участие в обществените събития без да бъдат засегнати от тях. Това в известна степен е основополагащо свидетелство за ангажираното и основано върху конкретни социални данни изследване, но едновременно дистанцирано от интерпретацията анализ. Този възглед,

едновременно запазващ дистанцията и близостта, е типичен за водещата социологическа школа от началото на XX век – Чикагската.

1.3. Чикагската социологическа школа

Чикагската социологическа школа това е мястото, откъдето взема своето начало качественото социално изследване. Предложените там теория и онзи дух, който изпълва изследванията на социалната действителност, се оформят явно под влияние на романтичното мислене. Най-известните социолози тогава са Албион У. Смол, основател на факултета по социология и на първото социологическо списание «American Journal of Sociology» (1895), Робърт Езра Парк и Уилям Исак Томас. В съседния факултет Джордж Х. Мид е ръководил катедрата по философия и социална психология. Към тесния кръг на социолозите след няколко години се присъединил Флориан Знанецки от Полша, когото Уилям Томас е поканил за участие в голямото изследване на полските селяни в Европа и Америка (Thomas & Znaniecki (1918-1920): *The polish peasant in Europe and America*). Изтъкнат социолог от второто поколение е бил Х. Блумер. Смол, Томас, Мид и Парк продължително са се учили в Берлин, където е преподавал Дилтай. Мид дори е искал да защитава дисертация при Дилтай. За влиянието на тезата на Зимел за взаимодействието като строеж на обществото пряко свидетелства преди всичко представата на Мид за взаимното приемане на ролите, съгласно с което едновременно възникват идентичността и «обобщеният друг» („generalized other«). Символният интеракционизъм в определението на Блумер съответства достатъчно точно на разбирането на Зимел за взаимодействието, описано от него с примера на парите. Зимел така формулира своята теза: « Колкото повече хората влизат един с друг в отношения, толкова по абстрактно и общо трябва да бъде средството за размяна; и обратно – ако поне веднъж такова средство за размяна е създадено, то допуска съгласие на разстояние, което (разстоянието) при други обстоятелства би било непреодолимо, както и сблъсъка между различни личности в едно и също действие, взаимодействието и унификацията на хората» (Simmel, 1900, S. 470). Ако сменим думата пари с думата символ, ще стане ясно как е разсъждавал Блумер.

Може да се предположи, че върху Мид е оказал влияние и немският психолог Вилхелм Вундт, при когото Мид също се е учил в Берлин известно време. Като професор по философия Вундт е ръководил първата психологическа лаборатория. Той е създал социалната психология, която посредством символен материал от изкуството, религията, правото, мита и т.п. възсъздава психичното развитие на индивида и културното развитие на групите.

Мид привнесе в Чикаго и другата «романтическа мисъл» – мисълта за идентичността като процес. Съгласно тази мисъл, идентичността се явява постоянен процес, в който индивидът вижда себе си през очите на другия, отново и отново образувайки от своите реакции образа на самия себе си. Този процес оставя следи не само в този индивид, но и в другите и, следователно, в обектите на света на опита. Най-дълбоко тази мисъл за развива от социолозите Анселм Строс (Strauss, 1959) и Ървин Гофман (Goffman, 1959). Те ярко са описали променливостта на идентичността и нейното представяне в зависимост от обстоятелствата и публиката. Строс, а в последствие също така Бъргър и Лукман са показали освен това, че идентичността се променя по време на човешкия живот. Самото минало не е устойчиво, а ретроспективно се

реинтерпретира в зависимост от обстоятелствата, докато не се приведе в съответствие с днешния Аз. Може би един от неочакваните резултати от биографичното изследване се състои тъкмо в това, че разказвачите се отнасят към своето минало като към текст, който те всеки път пренаписват отново. Чикагската школа е била забележителна не само със своите теоретически работи, но и с методите на своите емпирически изследвания. Типично романтичния стремеж на тези изследвания е било точното наблюдение не само на важните, но и на второстепенните неща. Както е писал Парк, той се е занимавал със социология «като че ли миришейки всичко наоколо» («just nosing around») (Park, 1926, S. 250).

С това започва своето бележито изследване «Представянето на себе си във векидневния живот» („The presentation of self in everyday life«. 1959) Ъ.Гофман. Животът това е играта на актьора, а социологията е такава наука която разглежда и описва тази игра във всичките ѝ измерения и, което е по-важно от всичко, се опитва да я разбере. Да разбираш означава да поглеждаш иззад кулисите. Качественото изследване е подходящ метод за това.

Най-известното качествено изследване на Чикагската школа е изследването на Томас и Знанецки «Полският селянин в Европа и Америка» („The polish peasant in Europe and America«. 1918-1920). То съдържа анализ на стотици биографически документи, в това число на писмата, дневниците и автобиографиите на полските преселници в Чикаго. Тези преселници от първия ден на своя живот в Америка са враждували с анонимната и стандартизирана индустриална култура. Писмата, които те са писали на своите роднини в Полша, са били свидетелства за разрыв с родната почва, за мъка по изгубената безопасност. Това голямо изследване е показало, че адаптацията е преди всичко групов проблем. Конкретно, това е означавало, че полските преселници са губили своята ориентация в степента, в която са се размивали техните първични групи, и , че те са се сплотявали в социални групи, които са им компенсирали поне част от родината и някаква степен на защитеност. Този опит на съвместната игра между социалната реалност и индивидуалното съзнание е довел Томас и Знанецки до предположението, че индивидът и обществото винаги се съотнасят един с друг. Едното е немислимо без другото и го обуславя. Въз основа на това предположение Томас по-късно е формулирал своята бележита теорема, която гласи: « Ако хората определят ситуацията като реални, то последиците от тези ситуации също така са реални» (Thomas, 1928, S. 114). Това, как човекът конструира своята «действителност», таква тя става впоследствие и, обратно, следвайки Дюркем – каквито са социалните факти, такива са и действията на хората.

Предимствата на първите работи на Чикагската социологическа школа в тази област се състоят в следното. Качественото изследване е било разбирано тогава като социална реформа. Критическият анализ на конкретното жизнено състояние, например, на работниците от аграрна Полша, е служил за осъществяването на социално-политически и културни дейности, които можели да дадат на тези хора ориентация и подкрепа.

Пример за значимостта на качественото изследване, което отчита взаимовръзката на структурите и в което за пръв път и със съвсем нови методи било намерено нещо съвършено различно, дават изследванията на «Западна електрическа компания» в Хоторн близо до Чикаго, проведени под ръководство на Елтън Мейо. Това изследване е било проведено между 1927 и 1933 години и публикувано през 1939 под название «Мениджмънт и работник» («Management

and the worker») и има за историята на качествено социално изследване толкова голямо значение, защото за него е характерен съвсем различен дух и съответно е било изградено по съвсем различен методически и концептуално начин. Предприятието, в което е било проведено изследването, е било организирано според основните положения на «научното управление» („scientific management«), разработени от Фредерик Тейлър. Ето защо, основната задача на изследването е било изясняването на пътищата за повишаване на производителността на труда. На първия етап изследователите са провели стандартизирано допитване и експерименти с промените в условията на труда. Тъй като резултатите са били противоречиви или не даващи ясни отговори, учените са се обърнали към точното наблюдение на трудовото поведение. Първо, те са провели интервюта, в които не са били поставяни никакви преки въпроси, и работниците просто са разказвали. Интервютото е било записвано, по възможност, точно. Особено интересна е била работата на един от изследователите – Карл Роджерс, който по-късно е разработил в психологията недирективната разговорна терапия. Отворените интервюта са дали неочакван резултат: решаваща роля играят не парите, а човешките отношения. Сред работниците е съществувало мълчаливо съгласие по отношение на допустимото темпо на работата и учените са открили, че когато те са обръщали внимание на трудовия процес, достиженията са нараствали. Това е доказало наличието на дълбинни структури на нагласата към труда, които никога не са се проявявали в стандартизираните допитвания. Последният важен труд, за който следва да се спомене, е излязлото през 1930 г. изследване «Джак-Ролер» («Jack-Roller») на Клифорд Р. Шоу (Shaw, Clifford R., 1930).

В това изследване се описват примерно 200 подобни случаи на младежки правонарушения, които Шоу е проследявал много години. Посредством «личните документи» той дава глас на Джак-Ролер. Той позволява на този младеж да разказва отново и отново «своята история». По този начин възниква жизнената история, която става разбираема сама по себе си, и социалните работници и служителите на реда имат възможност да се запознаят с жизнените условия, в които възникват криминалните кариери. Интересното в това изследване е, че то получава резултатите си по пътя на наблюдението и автобиографичните съобщения. На поставения в биографичното изследване въпрос дали е истинно това, което субектът разказва за себе си, Шоу неведнъж е отговарял, че когато той е оценявал данните за младите правонарушители и свидетелствата за тях от правоохранителните органи, той е проверявал в каква степен наблюдаваното поведение е съответствало на всекидневните обяснения.

1.4. Новото начало

Примерно към края на 30-те години това скъпоструващо социално изследване е било изместено на заден план. Продължение на биографичния метод има само в Полша, където след връщането на Знанецки е получило развитие биографично изследване, в което от 1945г. са били събрани около 300000 автобиографии (Kohli, 1981, S. 286). Едновременно в САЩ се развива «голямата теория» на Т.Парсънс, която може да се смята като образец на класическото мислене. Едва през 70-те години качествено изследване навлиза в нова фаза. На това съдейства и събуденият интерес към историята –

към такава история, която би могла да бъде възпроизведена от съвременниците. Интересът към «устната история» (oral history) е съживил херменевтичните методи, които оттогава са започнали да се прилагат в историческата наука и дълбоко влияят върху качествено изследване. В много страни започва същински бум на биографични изследвания. В рамките на няколко години са били основани няколко списания, например, в Англия «Oral History» (1972), в САЩ «Qualitative Sociology» (1978) и «International Journal of Oral History» (1980), в Испания «Historia y fuente oral» (1988) или в Германия списанието за биографично изследване и устна история под названието «BIOS» (1988). Новият интерес към качествено изследване и към разказваната история по решаващ начин е бил свързан с новата перспектива на социологията, която може да бъде определена като феноменологическа социология.

Така аз преминавам към втората линия на дискусия, която е определяла най-новите течения на качествено изследване. При това аз ще се съсредоточа първо, върху феноменологическия метод на Алфред Шюц, тъй като този метод позволява да видим особеностите на днешното качествено социално изследване

2. Феноменологическата социология

Феноменологическата социология взема своето начало от немския философ Едмунд Хусерл. Нейното днешно основание е поставено от Алфред Шюц. Аз казах «поставено», тъй като Шюц е оставил само няколко систематически статии и многобройни скици. Шюц е бил от еврейски произход и е емигрирал през 1938г. В САЩ. Авторитетът си там той изключително дължи на своето учение, в което оспорва основното положение на Вебер за разбирането на смисъла, а също така на философския прагматизъм на Уилям Джеймс и на социалната психология на Дж.Г.Мид. Неговият метод да разглежда феномените така, както те се формират и се използват от хората, е привлекъл ученици, които по-късно сами създават интерпретативната социология. Неговите основни ученици са били, без съмнение, Питър Л.Бъргър, Томас Лукман и Харолд Гарфинкел.

Феноменологичната социология образува, според Шюц, втората линия на развитие на най-новата история на качествено изследване, наред с първата линия, идваща от немската романтика през Дилтай и Зимел до Чикагската школа и произтичащата оттам теория на символния интеракционизъм.

Ако изразим претенциите на феноменологическия метод с едно изречение, то може да се каже», че те са насочени към изследването на всекидневния жизнен свят, който хората са създали и интерпретират със своите действия. Едновременно аз ще покажа, че тази втора линия на развитието също така се различава от романтичното мислене. Това е ясно изразено преди всичко във феноменологическата социология на знанието на Бъргър и Лукман (Berger u. Luckmann, 1966). Тя стана нещо като базисна теория за това, че няма единна реалност, а има множество реалности и че зад феномените стоят структурни контексти, съвсем не осъзнавани от действащите лица. С това предположение, прояснено в последната част на настоящата статия, е свързана теорията, водеща към конкретното емпирическо изследване – етнометодологията, основано от Х.Гарфинкел. Но първо бих искал накратко да очертая основните положения на феноменологическата социология на Алфред Шюц.

2.1 Въпросът за централното за Вебер понятие за смисъла

След като Шуц, според неговото признание, много години е изучавал теоретическите съчинения на Вебер, той стига до убеждението, че веберовата постановка на въпроса, въпреки че е определила окончателно изходния пункт за всяка истинска теория на социалните науки, «неговия анализ още не е довел до онзи дълбинен слой, в който единствено могат да бъдат решени много важни задачи, които поставя методът на хуманитарните науки» (Schutz, 1932, S. 9). Ето защо са необходими по-дълбоки размисли и преди всичко за централното веберово понятие на субективния смисъл. Едно от най-известните социологически определения е трябвало да бъде проверено – защото социалното действие следва да бъде определено като такова действие, «което се отнася към поведението на другите съгласно предполагаемия като действащ смисъл и е ориентирано към това поведение в своето протичане» (Weber, 1921, I, Kap. I, § 1).

Какво е смисълът? Вебер го предполага като очевиден. Заедно с това, смисълът се явява цел на социалното действие. Иначе казано: според Шуц, Вебер прекъсва анализа на социалния свят прекалено рано без да пита за това, как все пак се конструира смисълът. Шуц се стреми да осъзнае само смисловата структура на социалния свят, като свежда конституирането на смисъла до пасивни процеси, посредством които в нас се натрупват преживяванията. Той се е опитал да изясни това, как тези преживявания с помощта на работата на съзнанието се превръщат в опит, с който ние конструираме действителността. Прилагайки феноменологическия метод, Шуц е отговорил на оснолополагащия въпрос на социологията – как хората се разпореждат с действителността, в която те живеят съвместно.

2.2 Феноменология и жизнен свят

Основателят на феноменологическата философия Едмунд Хусерл е установил, че всяко субективно образуване на смисъл изхожда от познаващия субект. Затова във феноменологията не става дума за света за себе си, но само за света, с който човекът установява връзка в своето съзнание. Това е светът на доверието, който очевидно е открит за нас безвъпросно. Този от само себе си подразбиран и препоставен свят Хусерл нарича жизнен свят. Този свят е прост, утвърждава се от само себе си и както ни се струва не изисква никакво по-нататъшно обяснение.

Ние разполагаме с естествена нагласа по отношение на този свят, която е учудващо безпроблемна. По думите на Шуц, това е мисъл, която повече от всичко го е интересувала във феноменологията на Хусерл (von Baeyer, 1971, Bd. III, S. 10). Естествената нагласа не е рефлектирана и се потвърждава от рутината на еднаквото. Жизненият свят не е подвъпросна действителност. Шуц взима у Хусерл само понятието за жизнен свят и го свързва с претенциите на разбиращата социология на Вебер, като описва «основните структури (...) на сама по себе си разбиращата се действителност» (Schutz u. Luckmann, 1975, Bd. I, S. 23).

Тук се поставя въпросът – как човекът намира своя подход към тази реалност. Това е въпросът за осъзнаването на света и за възникването на опита.

Отговорът може да бъде предвъзхитен: феноменологическата социология показва как в съзнанието се конституира светът и как човекът го конструира. Смесовата структура на света това е едновременно конституция и конструкция. Това двойно значение на понятието на структурата става ясно, ако си представим как влизаме в контакт със света. Ние просто го преживяваме без да се опитваме да разсъждаваме за него. Тези преживявания се натрупват. Ако изплува нова ситуация, в която си спомняме първото преживяване възниква опит. Опитът е предпонятието на всички «рефлексивни обръщания» на Аза към своите «текущи преживявания» (Schutz, 1932, S. 104). Азът влиза в действие само в този момент, когато ние говорим за съзнанието. Опитът не само се запазва, но и се обобщава при съпоставянето му с друг опит. Само тогава той получава смисъл. Смисълът посочва нещо такова, което се намира вън от феномените. Анализът на конструирането на реалността в нашето съзнание показва, че тя от времето на първото сравнение на единия опит с другия е конструкция. Ние съотнасяме нашия първи опит, разбира се, не с безкрайните други опити, а само с напълно определен такъв. Това зависи от индивидуалната подплата на съзнанието, която се е оформила у индивида до този момент. Съпоставянето на единия опит с другия кристализира като определен ред. Но не всички преживявания се осъзнават, съпоставят се само напълно определени преживявания и във връзка с напълно определен друг опит. Така жизнено исторически възниква субективната релевантна система. Опитите са насочени не към миналото, а към бъдещето като пораждат типично очакване за типичния опит. Очакването се явява нещо, като припомняне на действието, което се оформя в бъдеще. Щуц назова това предвъзпоминание проект Schutz, 1932, S. 77f.).

2.3. Типизации.

Но да се върнем към естествената нагласа, с която посрещаме действителността на всекидневния свят. Структура на това мислене Щуц описва по следния начин: „Всяка крачка на моето тълкуване на света се основава върху запас от предходен опит: както моя собствен непосредствен опит, така и опитът, даден ми от моите приближени, преди всичко, от моите родители, учителите и т.п. Всички тези съобщени и непосредствени опити се включват в определено единство под формата на моя запас от знания, който служи за мен като насочваща схема за съответните крачки на моето тълкуване на света. Всичките ми опити в жизнения свят са свързани с тази схема, така че предметите и събитията в него се срещат с мен от самото начало в своята типичност” (Schutz u. Luckmann, 1975, Bd. I, S. 26).

Типизацията е създаването на смесовата взаимовръзка. Типизациите подреждат новата реалност и я превръщат в действителността, в която вярвам. Типът редуцира цялата пълнота на значенията, които могат да имат нещата, до значението, което напълва със смисъл моето актуално действие. Формата за «получаване на утайката от типичните схеми на опита, които в обществото са типично релевантни» е езикът (Schutz u. Luckmann, 1975, Bd. I, S. 233). В езика са обективирани всичките възможни типизации на жизнения свят. Това е основанието за изключителното внимание, което се отделя на езика във феноменологическата социология. В езика на обществото ние ставаме зрели хора. Чрез него се опосредяват „нормалните” типизации. Ето защо аз, разбира се, изхождам тук от това, че моята типизация съответства на типизацията,

която се приема от другите. Чрез езика аз участвам в обществения запас от знания, в който се натрупва типичното знание.

2.4. Идеализациите

Жизненият свят не просто се намира тук. Макар с естествената си нагласа ние предполагаме, че светът е сам по себе си разбиращ се и не би трябвало да бъде мислен специално, в действителност той постоянно се интерпретира от нас. Нашето съзнание непрекъснато се намира в отношение към него. Ние забелязваме това само тогава, когато рутината се нарушава. Но докато всичко тече както и преди нашето тълкуване на всекидневността върви незабележимо и по добре познатите пътища. Това е така, защото опитът в нашия запас от знания се оформя като схема. Затова всяко тълкуване на света е интерпретация съгласно известни правила: „Аз вярвам в това, че светът какъвто ми е известен, остава същият и по-нататък и се формира, следователно, от моя собствен опит, а натрупаното от съплеменниците богатство на знанието запазва и нататък своята принципната автентичност” (Schutz u. Luckmann, 1975, Bd. I, S. 26). Тази идеализация Щуц, след Хусерл, определя като “идеализация и така нататък» («Und so weiter»). От това «и така нататък» следва другото «принципно предположение за това, че аз мога да повтарям моите предишни успешни действия до тогава, докато структурата на света може да бъде приемана като константна, докато значимия ми пред-опит, моята способност да въздействам върху света така или иначе остава неизменна» (Schutz u. Luckmann, 1975, Bd. I, S. 26). Тази идеализация, която се оформя в корелация с първата идеализация, Хусерл определя като идеализация «аз мога отново и отново». Тази естествена нагласа се състои в това, че аз мога да постъпвам типично в сходни условия. Така се изясняват двете обяснения на възможността ни да действваме. Тук се проявява темата на Вебер – «социалното действие»

2.5 Социална структура на жизнения свят

На въпроса как функционира социалното действие Щуц дава отговор, който изхожда от интерсубективната конституция на жизнения свят. В жизнения свят аз се подчинявам на това, че и другите виждат света по принцип така, както и аз. Това положение Щуц нарича основна теза за взаимните перспективи (Generalthese der wechselseitigen Perspektiven) (Schutz u. Luckmann, 1975, Bd. I, S. 74). В тази централна теза са обединени две идеализации: първо, идеализацията на взаимната обръщаемост на гледните точки (Vertauschbarkeit der Standpunkte), и, второ, идеализацията на конгруентността на системите на релевантност. В първата идеализация аз предполагам, че в случай, ако другият би бил на моето място, той би виждал нещата по същия начин както и аз, и аз също бих виждал нещата в същата перспектива, както и той, ако аз бих стоял на неговото място. Във втората идеализация аз предполагам, че различията в разбирането и тълкуването на света, които произтичат от индивидуалните биографии по принцип са иррелевантни. Ние действваме и разбираме себе си така, като че ли съдим за нещата според еднакви критерии. Тези предположения ни правят уверени, че другият ще действа също така, както ние го знаем от собствения опит, а доказателството на противоположното също съответства на това.

2.6 Времевата и смисловата структура на действието

Определеността на действията е свързана също така с времевата и смисловата структура на действията. За да се разбере тази взаимовръзка Шуц различава действие (Handeln) и действие (Handlung) (Schutz, 1932, S. 77). Действието е процес, в който нещо се осъществява, действието (постъпката) е резултатът от този процес. Действието винаги крие в себе си бъдещето, а действието – винаги миналото. Действието винаги предшества действието. Тази проектираща действието времева перспектива Шуц назовава „Да мислим значи да уточняваме бъдещето („Denken modo futuri exacti«) (Schutz, 1932, S. 81.).

Да преминем сега към втората структура на нормалното действие, смисловата му структура. Действието между субектите се осъществява, ако има мълчаливо предположение за неговите мотиви. Шуц различава два мотива: първия той назовава «за да мотив» («Um-zu-Motiv»), втория – « тъй като мотив» («Weil-Motiv») (Schutz, 1932, S. 115 и S. 122; ср. также: Schutz u. Luckmann, 1975, Bd. I, S. 209ff. и S. 216ff.). Първият се отнася към проекта на действието, вторият – към биографичната обусловеност на нагласата за действие. Както е било посочено, действието винаги е насочено към резултата на действието, който се мисли като проект и управлява нашите действия. Всяка крачка се върши за да се постигне нещо определено. За да мотивацията се отнася до бъдещето. От друга страна, ние също така знаем, че нашето действие има предистория. Опитът се натрупва като създава определена субективна релевантна структура. Ето защо ние действваме не просто така, а по силата на определени основания, така както мотивацията се отнася до миналото.

Тази насоченост на феноменологическата социология към действието във всекидневността може да бъде описана по следния начин: разбирането на всекидневността е разбиране на мотива; всекидневно действащият се стреми „ под практическия натиск на действието по възможност точно и бързо да отгатне намеренията и мястото, където се намира участникът на интеракцията или смисълът на знаковата обективация на интенциите” (Oevermann u. a., 1979, S. 386). Мотивите, естествено, се вземат от областта на наличния типичен опит. «Създадената хипотеза ни дарява с очите на рис за всичко, което я потвърждава и ни прави слепи за всичко, което ѝ противоречи» - четем у Шопенхауер (Schopenhauer, 1844, 2. Band. Ergänzungen zum Zweiten Buch, §19, S. 252f.).

2.7 Социалното конструиране на реалността.

Предположенията на Шуц за конституирането на света и за естествената нагласа на жизнения свят са продължили неговите ученици Питър Бъргър и Томас Лукман⁶. Те издигат тезата за това, че предзададеното в обществото знание изобразява реда. Обществото се определя от това, «че всеки знае» действителността, в която ние встъпваме с раждането и в която ние мислейки и действайки се движим до смърт. Затова Бъргър и Лукман говорят също така за «социално конструиране на реалността». Редът се приема от членовете на обществото само като от само себе си разбиращ се. Най-важният инструмент за това посредничество в конструирането на реалността е езикът.

Общественият ред това е резултатът от действията на хората. Действията, които се оказват успешни и целесъобразни се напълват с рутинни действия. Мисленето, съпровождащо това действие във всекидневието се характеризира с типизациите на саморазбирането. Това саморазбиране е латентно. То и е областта на интерес на емпиричното социално изследване. Феноменологическият анализ иска слой след слой да разкрива процеса на подреждане на действителността от човека. В това се състои задачата на етнометодологията. Преди да стигна до тази теория на всекидневното действие и съответното качествено изследване, аз искам кратко да споделя какви очаквания към качествените изследвания произтичат от предходните размишления.

3. Перспективите на качественото изследване

Обикновено възразяват срещу изследването, което се провежда със стандартизирани методи, например, интервю или демоскопия за това, че получените знания имат прекалено общ характер, а индивидуалните мотиви не се разкриват и разгръщането на мисълта в мисленето и действието почти не се разглежда. За разлика от това, в качественото изследване вниманието се насочва към индивидуалното и структурното начало на всеки отделен случай. Целта се състои в това да се разбере всеки отделен случай сам по себе си. Това води до забрана на работа с предварително подготвени хипотези. Нещо повече, интерпретативното качествено изследване се стреми да направи теория от всеки отделен случай. Смята се, че теорията е вкоренена в конкретните условия, в които съответните лица мислят и действат. Глейзър и Строс са обозначили този вид теория като «обоснована теория» (grounded theory). Тя възниква из описанието на жизнения свят и средата от индивидите и реконструира стратегиите, които избират представителите на културното обкръжение за да осигурят своята идентичност, своята общност с другите и своето различие от тях. Тази теория показва символните значения, които хората отнасят към своите действия и обективните условия на своя живот. Вниманието към конкретните случаи дава възможност да бъдат намерени теоретическите взаимовръзки. Ето защо този откривателски метод на качествено изследване се предлага именно за нови или критически ситуации. Тази експлоративна (обяснителна) функция на качественото изследване в обосноваването на теорията ентусиазирано се приема като негово собствено постижение. Качественото изследване има предимство пред количествените, т.к. неговата теория е по-близка до конкретните индивиди и структурите на тяхното мислене и действие. Те дават обяснения за съществуването на нещата. Този метод може да бъде наречен «аналитическа индукция». Това понятие на Знанецки и Линдесмит напомня, разбира се, за Дилтай, за който «логическата страна на разбирането (...) се е състояла във взаимодействие на индукцията за прилагането на общите истини към специален случай и сравнителния метод» (Dilthey, 1900, S. 330). Процесът на получаване на теоретическите знания трябва конкретно да бъде представен по следния начин. Изследователят започва не от статистически разработената извадка, а от отделния случай, който щателно се анализира. Въз основа на формиращата се по този начин теория се търсят другите случаи, върху които биха могли да бъдат проверени критически наличните знания. Тази изследователска стратегия Глейзър и Строс

определят като теоретическа извадка (Glaser и. Strauss, 1967). Търсят се отделни случаи, които биха били сходни с първия (минимално сравнение) или очевидно биха се различавали от него (максимален контраст). Тази стратегия служи за да бъдат проверени критически теоретическите знания. Теорията, следователно, се развива като процес на търсене и внимателно реагира на особеностите на полето. Ако на този път не се среща нито един случай, който би противоречил на сумата на цялото получено знание или не би разширил изградената за това типология, теоретическото знание може да бъде смятано за надеждно. В хода на интерпретацията на отделните случаи може да възникне стремеж да бъде разкрита структурата на самата интерпретация, действителна за всички случаи.

Описаното от Мид конституиране на интеракцията и обществото, произтичащо от способността на човека да се представи в ситуация на другия, е конститутивно и за социалното изследване, което се опитва да намери вътрешното зрение на съучастниците. Това значи, че те се признават като субекти, чийто субективен смисъл се приема в това признание. Разкриването на дълбинните извори на достойнството на индивида води до нарастване на интереса към такива социални групи, на които по-рано почти не са обръщали внимание. Качественото изследване започва да се разбира като социология на „корените“ (grass root-Soziologie). Тази насоченост била възприета по-късно от историческото изследване, описващо «историята отдолу», например с метода на устна история. Допускането на субективно разбиране смисъл на субекта би трябвало да разшири теоретическата перспектива на изследователя. Социалната и политическата въвлеченост на изследователите израства от това разбиране на социалното.

Феноменологическата социология на Шуц набелязва профила на проблематиката на качествено изследване. Особено това се отнася до разкритите от него идеализации, с помощта на които индивидите конституират своя свят. Въпросът за дълбинните структурни образования на типовете е важен за качествено изследване и произтича от идеализациите «така нататък» и «аз мога отново и отново», които правят надеждно отношението на индивида към своя свят.

В идеализацията на взаимоотношяемост на гледните точки и конгруенция на системи на релевантността, даващи на действащите лица гаранция за съвместните действия, възниква въпроса за принципа на конструирането на конкретното действие в качествено изследване. А това вече е тема на етнометодологията, която се приема като теория на всекидневното действие, която се строи в тясна връзка с един необикновен за качествено изследване метод.

4. Етнометодологическото експериментиране с кризисна ситуация.

Методът на експеримента в традиционното емпирическо социално изследване се прилага рядко и качествено социално изследване се сблъсква с възраженията, предизвиквани от опита личността да бъде подтиквана към определени действия сред изкуствено създадени условия. Тези възражения идват от две посоки: първо, не може да се отрече, че всеки повод за действия в условия, които се задават отвън представлява манипулация; второ, всеки експеримент разрушава рутината на всекидневието. В първия случай се поставя въпросът за това колко сериозна може да се окаже вредата за

участниците в експеримента. Във втория случай се появява въпросът за отговорността за последиците от възникналия у участника конфликт между алтернативите за действие и мислене.

У американския социолог Харълд Гарфинкел, който както и П.Бъргър и Н.Лукман бил ученик на Алфред Шуц такива съмнения не е имало. На пръв поглед като че ли такива съмнения и не би трябвало да възникват, тъй като става дума за експеримент, напомнящ по-скоро безобидни подигравки отколкото сериозно социално изследване. Но именно в този род експерименти могат да бъдат разкрити нови хоризонти за качествено изследване, ориентирано към откриване на дълбинните структури, тъй като те показват колко е тънък ледът, по който се движим в нашето всекидневие. Може да се каже, че експериментът на Гарфинкел е бил насочен към това, да ни направи малко повече съзнателни и да ни освободи от страха от неочаквани събития. За какво става дума в тези експерименти?

Гарфинкел се е интересувал от това, как функционира действието във всекидневието. Интересът към социалната реалност го свързва с ранните качествени изследвания на Чикагската школа, с феноменологическата социология, представяна от Бъргър и Лукман, както и с теориите, водещи своето начало от символния интеракционизъм. Особено значение имат и работите на Бруинг Гофман.

Различие на метода на Гарфинкел е в това, че той експериментално се е намесил в социалната реалност на всекидневието и нарушил рутината и по този начин е приложил към нея методите, с които ние обикновено възпроизвеждаме нормалния ред на нещата. Теорията, от която той е извел тази необичайна форма на качествено социално изследване била наречена от него етнометодология.

4.1. Конституиране и методическо конструиране на всекидневието.

Какви са основните положения на етнометодологията? Предполага се, че членовете на обществото изхождат от съвместен запас от знания. Разбиращата се от само себе си предпоставка за всички участващи в интеракцията е наличие на нещата, «които се знаят от всеки». Те се опосредствуват от нас в процеса на социализацията и ние ги прилагаме като схема на съвместната реалност. По този начин нашата действителност постоянно се конституира. Тя е реалност в процес на изпълнение.

Благодарение на общия запас от знания хората взаимно намират смисъла на своите съвместни действия. Това не става случайно тъй като във всекидневието ние прилагаме съзнателно или неосъзнато определени методи, с които всекидневно конструираме своя свят съвместно с другите. Тъй като тези методи са типични за общество или етническа група, ние като разбиращо се от само себе си приемаме, че ние разбираме другите и доверяваме на това, че другите също ни доверяват.

4.2. Защо във всекидневието ние вярваме, че се разбираме едни други: идеализации

Всеки член на обществото действа методично. Тази теза може да учудва, тъй като ние съвсем не смятаме някои наши действия за рационални. Обаче в етнометодологията става дума за друго нещо: «На етнометодолозите е

интересно не това, защо хората извършват някои действия, а това как те го правят» (Weingarten u. Sack, 1976, S. 13.). Тук става въпрос как изобщо можем да действаме и защо предполагаме, че ние се разбираме един друг във всекидневието. Предлагат се множество обяснения. Аз ще назова четири, всяко едно от които представлява само аспект от единното смислово конструиране на социалната действителност.

Първите два обяснения това са назованите от Щуц идеализации «и така нататък» (идеализация на последователността) и «аз мога отново и отново» (идеализация на повторимостта). Поради това, че в света на всекидневието няма никакви неочакваности ние мълчаливо се доверяваме на това, че всичко продължава да върви така, както е вървяло винаги и, че в бъдеще ние по принцип ще можем да действаме така както сме действали винаги. Третото обяснение защо ние смятаме разбиращо се от само себе си това, че ние можем да разбираме другите, а те нас, е свързано с основната, представена от Щуц теза за взаимността на перспективите (Generalthese der wechselseitigen Perspektiven). Тази теза включва и двете идеализации – «взаимообръщаемост на гледните точки» и «конгруентност на релевантните системи». С това се допуска, че азът (ego) и другият (alter) всъщност живеят в еднаква система на релевантността, която се основава върху съвместния запас от знания и еднаква социализация в обществото. Като доверяват на изпълнимостта на тези конститутивни очаквания, хората влизат в отношения едни с други.

Идеализацията «и така нататък» и «аз мога отново и отново» ни правят индивиди, уверени в очакванията за нашите действия. Идеализациите на взаимобръщаемост на гледните точки и конгруентността ни дават увереност в съвместните действия с другите. Гарфинкел наред с тези идеализации на социалността отделя още една: това, което знае всеки се явява истинската основа на действието в реалния социален свят (Garfinkel, 1963, S. 228). Това е четвъртото обяснение на това, защо ние в нашето всекидневие предполагаме, че се разбираме едни други. Ние оставяме «типичното» знание и предлагаме тази идеализация като практическа теория във всекидневието.

4.3. Проект на практическите теории във всекидневието

Мисленето във всекидневието е «мисленето в естествена нагласа». То се захранва от своя опит и от опита, който обществото ни предоставя като типичен. Нашето мислене се ръководи от практиката, типичната форма на която ни е дадена отдавна и резултатът на която ние предвиждаме почти със сигурност. Този метод за подреждането на новото според известен образец принадлежи към така наречените практически теории, с които ние обясняваме всекидневието и го систематизираме един за друг. Естествено е, че тези практически теории оказват влияние също така и върху социалното действие, и тук Гарфинкел мисли съвсем иначе, отколкото Т. Парсънс (при когото е защитил докторската си дисертация). Според Парсънс, действието се извършва като изпълнение на общите норми и ценности. Гарфинкел, напротив, говори, че само ние конструираме един за друг съвместната действителност, в която връзката между нормите и ценностите се установява само от нас. Конструирането, разбира се, означава вземане на решение за това, какво сме длъжни, а какво не сме длъжни да правим. Всяко действие, следователно е избор от голям брой възможности да действаме. Според Гарфинкел действащият постоянно си задава въпроса – какво да правя по-нататък?

Поради сложността на социалната реалност методът за разкриване на предпоставките на действието се състои в документалния метод на интерпретация.

4.3.1. Документалният метод на интерпретация

Интеракциите се удават защото всичките участници интерпретират своето поведение като типичен пример («документ») на типичния, известен в обществото образец. Този нов метод Гарфинкел определи като «документален метод на интерпретацията». Това понятие Гарфинкел е възприел от немският социолог на знанието Карл Манхайм, който е имал влияние върху мисленето на Шуц, а също така на Бъргър и Лукман. Обаче Гарфинкел го е използвал различно от Манхайм, който определя този метод като херменевтично-критичен метод за разкриване на «собствения» смисъл на документа (ср.: Mannheim, 1921/22, S. 108). Той е използвал това понятие в смисъла, в който Шуц е описал процес на типизацията. Чрез документалния метод на интерпретация ние поставяме нещата от всекидневието в «нормалния» ред.

Гарфинкел е провел кризисен експеримент, в който е поставил под съмнение обикновените предпоставки на нормалното поведение и разбиране. Неговата цел е състояла в това да разкрие чрез такова нарушение предположенията за нормалността на действията във всекидневието. Един от кризисните експерименти показва, че ние сами се опитваме да приведем в ред безсмислените ситуации (Garfinkel, 1967, S. 79f.).

Гарфинкел е поканил студентите да вземат участие в «алтернативния» проект на психотерапевтичкото консултиране. Те трябвало отначало да опишат проблема на терапевта, който се е намирал в друго помещение, а след това да зададат на него 10 въпроса, на които можело да се отговори само с «да» или «не». Отговорите на консултанта са били предварително определени според принципа на случайността а редът на отговорите е бил еднакъв. Когато покъсно студентите са разказвали за консултациите се изясни, че зад неочакваните и дори безсмислени отговори всеки се е опитвал да открие някакъв дълбинен смисъл. Този експеримент показва, че ние няма да можем да издържим дълго, ако светът не е наред. Социалната реалност непрекъснато се конструира от нас така, че сама произвежда смисъл.

Чрез документалния смисъл на интерпретацията ние реконструираме тип, в който действието и говоренето получава друг смисъл, смисъл и за двете страни. При това ние се сблъскваме с проблем, който бихме могли да обозначим като препратка на действията и говоренията към индивидуалния тип. Тази препратка, която произтича не от самите неща и не от съвместно споделеното знание може да бъде разбрана само от специфичния, индивидуалния контекст, се обозначава в етнометодологията като «индексарност» («Indexikalitaet»). Индексът изразява нещо различно, ето защо Строс е превел indices като «симптом» (Strauss, 1959, S. 141). Всъщност общият език се състои от индекси (aus Indices), а следователно, от посочвания на определен контекст, в който това, което «също така» се казва има специфичен смисъл. С помощта на такива индекси, действащите сигнализират, че те са «някой още, освен този».

Индексалните изречения служат като предпоставка за социалното сближаване и доверие. Типичните индексални или контекстуални понятия това са, например, имената, специфичните изрази или професионалните изрази, но

също така това са всичките понятия, които разказвачът използва за да посочи нещо различно. Примери за това са думите «след», «тук», «този», «тази», «това», «естествено». Езикът на всекидневието е пълен с такива индексални изрази. Те са основани върху допускането, че всички участващи споделят съвместно знание. Индексалните изрази поглъщат другото и го променят в съгласие с контекста, който е определен от разказвача. Става дума за това, посредством смисъла, конституиран от една страна да се насочат хората към съвместно съгласие. Така действителността се конституира социално. Индексалните изрази облекчават тези, които ги познават. За другите те са повод за недоволство защото те не знаят за какво става дума и поради това са отрязани от решаващите условия за съвместните действия. Във всекидневието съвсем не е задължително индексите да бъдат предавани така задълбочено, че всеки би могъл да ни разбере. Ние искаме да поддържаме комуникацията само с определени хора. Ако забелязваме че и те не ни разбират напълно, ние им предлагаме допълнителни разяснения. Спектърът на тези разяснения се колебае от моментни коментари до изразителни обосновавания. Чрез стратегията на обяснението действащите възстановяват общия смисъл, който в един момент е предизвикал въпросите. Много по-често, обаче, от двете страни се откроява очакване за разяснения в процеса на комуникацията на това, което не съвсем се разбира в качеството на индексалната особеност на момента. Тази способност да се живее в неопределеност, изглежда, служи като добра предпоставка за съвместност.

4.3.2. Неточността на езика

Индексалните изрази, естествено, не подлежат на точната дешифровка, тъй като знанието на контекста е различно. За да се предотврати неразбирането партньорите по интеракция се изразяват неопределено и изчаквателно. Благодарение на тази неопределеност те оставят пространство за интерпретацията. Те допускат, следователно, множество от връзки, така че всеки един от тях може да изгради свой собствен проект на действащото. По парадоксален начин неточността не увеличава неопределеността, а улеснява всекидневната комуникация. В един от своите експерименти Гарфинкел е показал, какво се получава ако хората не възприемат неточностите на езика. Той е помолил студентите си да парират празната фраза «Как сте?» с изискване за разяснение. Гарфинкел преразказва това, което се разыгрва между «питащия» и неговата «жертва»:

«Жертва» - «Как си?»

«Питащият» «Какво как съм – здрав ли съм, беден ли съм, загрижен ли съм за изпита в университета, мисля ли за нещо възвишено...?»

«Жертва» изчервен и с емоционален тон «Чакай, аз само исках да бъда възпитан. Откровено казано, съвсем не ме интересува как си» (Garfinkel, 1961, S. 207).

Експериментът може да бъде вариран и тогава в отговор на нищо незначещото «Как си?» би могло да бъде казано с таинствен тон «Аз не бих искал да говоря за това» или пък да бъдат дълго и подробно описвани болести или неприятности, сполетяли запитания. Другият експеримент би могъл да покаже, как предлагането на ясна дефиниция би могло да предизвика проблеми. Да си представим какво ще се случи, ако съпругът след свадбата каже на съпругата

си: «Аз те обичам. А какво разбирам под това можеш да прочетеш в съответстващата статия на големия енциклопедичен речник».

Тези експерименти показват, че във всекидневието съвсем не винаги искаме да знаем всичко точно. Езикът на всекидневието е разлят, но това съвсем не е недостатък. Това улеснява комуникацията, тъй като всеки може да определи за себе си съвместната реалност.

4.4 Правилата на всекидневието

Всекидневността се състои от практически правила, съгласно с които ние живеем и следването на които, естествено, очакваме от другите. Някои правила са задължителни и без тях съвместните действия изобщо не биха били възможни. Някои са се опростили и са се стабилизирали, и по принцип нормата стана друга. Гарфинкел само е демонстрирал в един от кризисните си експерименти какво се случва, ако ние нарушаваме привичните правила, които като такива дори и не забелязваме. Той е помолил студентите си да се държат с родителите си у дома като вежливи гости (Garfinkel, 1967, S. 47f.). Също така е било въведено правило, което е допускало говорене само ако би бил зададен въпрос. Друго такова е било да се пита вежливо дали е възможно да се ползва банята. Трябвало без всякаква мярка да бъде хвалена храната, а стопаните да бъдат настойчиво разпитвани как тя се готви. Всички студенти съобщили че тяхното поведение довело всички до силно разстройство и негодуване. Питали ги дали нещо не им се е случило, да не би да са се преработили или са изпаднали в криза. С това било обяснено нарушението на правилата във всекидневието и отново било въведен в ред.

Тези експерименти показват че нашето всекидневие се конституира от определени предположения за нормалността. Те се явяват до такава степен подразбиращи се от само себе си, че никога не могат да се отъждествят със стандартизираните процедури. Все пак такива предположения са само решаващата предпоставка за социалното действие. И дори качествено изследване се нуждае от определена фантазия за да бъдат разкрити тези предположения.

5. Качественото социално изследване – поглед върху дълбинните структури

Алвин Гоулднър, един от острите критици на западната социология, е упрекнул етнометодологията за това, че тя като че ли се занимава със социологията в качеството на «случилото се» («Happening»). Според него, тя се явява елегантно държаш се анархизъм, който малко се нуждае от твърд ред, но съвсем нищо не иска да промени (Gouldner, 1970, S. 466 и 472). В тази си критика Гоулднър не е самотен и много сериозни социолози се опасяват също, че социологията, която така шеговито се доближава крачка по крачка до разбирането, сама не се възприема сериозно. Аз мисля, че във всяко отношение в социологията, изглежда, ще нарасне самоосъзнаването. Що се отнася до експеримента с кризисна ситуация, е необходимо да се разясни, че той съдържа критичен потенциал, възникващ в потайностите на всекидневието, където се манифестира и обществото. Кризисните експерименти са парадигма на качествено социално изследване, насочено към разкриване на дълбинните структури на действието. Понеже това изследване разрушава красивата привидност на всекидневната рутина, то винаги има разобличителен

резонанс. Това е ироничната страна на романтичното мислене. Но тази ирония не се стреми да наранява, а се опитва да съдържа мисленето «както обикновено».

Като формулирах целта по този начин аз бил искал да констатирам относителния характер на упреците от страна на Гоулднър. Такива експерименти не са насочени към промяна. Гарфинкел затова води хората по тънкия лед на мълчаливите предположения на всекидневието, защото се надява да види в разрушаването на реда онова, което го задържа отвътре. Може би, с това той свързва надеждата, че в своя всекидневен живот участниците действат много по-малко съзнателно. Емпиричното социално изследване, което поканва за участие в такъв рисков експеримент, трябва, първо да установи от кого то изисква толкова непосилна криза и до какви резултати ще доведе.

На фона на това предупреждение трябва да възникне въпросът, защо качествено социално изследване предизвиква днес голям интерес. Отговорът макар и в опростена форма дава Кляйнинг. Според него, «количествените изследвания в по-голяма степен са свързани с позитивисткото разбиране на обществото и идеологията на прогреса» отколкото качествените, тъй като количествените данни се смятат за извънценностни, обективни и реални (Kleining, 1996, S. 36). Качествените данни могат да бъдат получени в повечето отделни случаи, най-често също така в проблематични или в по-голяма или по-малка степен необичайни ситуации и посочват по-скоро алтернативите на «нормалното» състояние. Това, разбира се не означава, че качествено изследване е *per se* критично, но то позволява да се установяват точно тези алтернативи. Тъй като повечето теми се вземат от всекидневието, алтернативите допускат препроверяване на това, какво всеки знае и за какво мисли.

Литература:

Abels, Heinz (1997):

Interaktion, Identität, Präsentation. Kleine Einführung in interpretative Theorien der Soziologie (Opladen, Westdeutscher Verlag)

Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen (Hg.) (1973): Alltagswissen, Interaktion und gesellschaftliche Wirklichkeit, 2 Bände (Reinbek, Rowohlt)

von Baeyer (1971): Einleitung zu: Schütz (1971): Gesammelte Aufsätze, Bd. III (Den Haag, Nijhoff)

Berger, Peter L.; Luckmann, Thomas (1966): Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit, 10. A. 1993 (Frankfurt am Main, Fischer)

Blumer, Herbert (1973): Der methodologische Standort des Symbolischen Interaktionismus. In: Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen (Hg.) (1973)

Bulmer, M. (1984): The Chicago School of Sociology (Chicago, University of Chicago Press)

Dilthey, Wilhelm (1900): Die Entstehung der Hermeneutik. In: Dilthey (1974): Die geistige Welt. Einleitung in die Philosophie des Lebens, Erste Hälfte (Gesammelte Schriften V. Band) (Stuttgart, Teubner)

Flick, Uwe; u. a. (Hg.) (1991): Handbuch Qualitative Sozialforschung (München, Psychologie Verlags Union)

Fuchs, Werner (1984): Biographische Forschung (Opladen, Westdeutscher Verlag)

Garfinkel, Harold

- (1961): Das Alltagswissen über soziale und innerhalb sozialer Strukturen. In: Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen (Hg.) (1973), Bd. 1
- (1963): A conception of, and experiments with trust as a condition of stable concerted actions. In: Harvey (Hg.) (1963): Motivation and social interaction (New York)
- (1967): Studies in ethnomethodology (Englewood Cliffs, Prentice-Hall) Glaser, Barney; Strauss, Anselm (1967): The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research (New York, Aldine)
- Goffman, Erving (1959): Wir alle spielen Theater, 7. A. 1991 (München, Piper)
- Gouldner, Alvin W.
 (1970): Die westliche Soziologie in der Krise, 1974 (Reinbek, Rowohlt)
 (1973): Romantisches und klassisches Denken. Tiefenstrukturen in den Sozialwissenschaften. In: Gouldner (1984): Reziprozität und Autonomie (Frankfurt am Main, Suhrkamp)
- Hopf, Christel; Weingarten, Elmar (Hg.) (1979): Qualitative Sozialforschung, 2. A. 1984 (Stuttgart, Klett-Cotta)
- Kleining, Gerhard (1996): Qualitative Sozialforschung - Deutende und entdeckende Verfahren (Hagen, FernUniversität)
- Kohli, Martin (1981): Wie es zur „biographischen Methode« kam und was daraus geworden ist. In: Zeitschrift für Soziologie, 10. Jg.
- Lukács, Georg (1923): Geschichte und Klassenbewusstsein. Studien über marxistische Dialektik, 1967 (Amsterdam, de Munter)
- Mannheim, Karl (1921/22): Beiträge zur Theorie der Weltanschauungs-Interpretation. In: Mannheim (1970): Wissenssoziologie, 2. A. (Neuwied, Luchterhand)
- Mills, C. Wright (1959): Kritik der soziologischen Denkweise, 1963 (Neuwied, Luchterhand)
- Oevermann, Ulrich; u. a. (1979): Die Methodologie einer 'objektiven Hermeneutik' und ihre allgemein forschungslogische Bedeutung in den Sozialwissenschaften. In: Soeffner (Hg.) (1979): Interpretative Verfahren in den Sozial- und Textwissenschaften (Stuttgart, Metzler)
- Park, Robert Ezra (1926): Behind our masks. In: Park (1950): Race and culture (New York, Free Press)
- von Rosenstiel, Lutz (1991): Fritz J. Roethlisberger & William J. Dicksons: „Management and the worker«. In: Flick u. a. (Hg.) (1991)
- Schopenhauer, Arthur (1844): Die Welt als Wille und Vorstellung, 2. A. 1892 (Arthur Schopenhauer's sämtliche Werke in sechs Bänden, hg. von Eduard Grisebach, Bd. I und II (Leipzig, Reclam)
- Schutz, Alfred (1932): Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie, 1974 (Frankfurt am Main, Suhrkamp)
- Schutz, Alfred; Luckmann, Thomas (1975): Strukturen der Lebenswelt, Bd. I (Neuwied, Luchterhand)
- Shaw, Clifford R. (1930): The Jack-Roller. A delinquent boy's own story (Chicago, University of Chicago Press)
- Simmel, Georg
 (1887): Über die Grundfragen des Pessimismus in methodischer Hinsicht. In: Simmel Gesamtausgabe Bd. 2, 1989 (Frankfurt am Main, Suhrkamp)
 (1890): Über soziale Differenzierung. In: Simmel Gesamtausgabe Bd. 2, 1989 (Frankfurt am Main, Suhrkamp)
 (1908): Soziologie (Simmel Gesamtausgabe Bd. 11), 1992 (Frankfurt am Main, Suhrkamp)

(1900): Philosophie des Geldes (Simmel Gesamtausgabe Bd. 6), 1989 (Frankfurt am Main, Suhrkamp)

Strauss, Anselm

(1959): Spiegel und Masken, 1968 (Frankfurt am Main, Suhrkamp)

(1987): Grundlagen qualitativer Sozialforschung, 1994 (München, Fink)

Thomas, William I.

(1927): Methodologische Vorbemerkung zu: Der polnische Bauer in Europa und Amerika. In: Thomas (1965)

(1928): Das Kind in Amerika. In: Thomas (1965)

(1965): Person und Sozialverhalten (Neuwied, Luchterhand)

Weber, Max

(1904): Die „Objektivität« sozialwissenschaftlicher Erkenntnis. In: Weber (1956)

(1906): Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik. In:

Weber (1973): Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, 4. A. (Tübingen, Mohr)

(1913): Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie. In: Weber (1956)

(1921): Wirtschaft und Gesellschaft (Tübingen, Mohr)

(1956): Soziologie, Weltgeschichtliche Analysen, Politik, 3. A. 1964 (Stuttgart, Kröner)

Weingarten, Elmar; Sack, Fritz (1976): Ethnomethodologie. In: Weingarten, Sack, Schenkein (Hg.) (1976): Ethnomethodologie. Beiträge zu einer Theorie des Alltagshandelns (Frankfurt am Main, Suhrkamp)

*Превод от руско издание е на Д.Варзоновцев